

SINTEZNO PROUČEVANJE DRUŽBENE KOMPLEKSNOСТИ – PRIMER VREDNOTENJA POLITIK

Social complexity research synthesis: A case of policy evaluation

Bojan Radej

Slovensko društvo evalvatorjev
bojan.radej@siol.net

Izvleček

Spoznanje, da je družba postala kompleksna, pomeni, da resnica o družbenih zadevah, kot recimo o tem, kaj je skupno dobro ali kako uspešno je njegovo doseganje, ni več ena sama, tista na oblasti, ampak o pomembnih stvareh obstaja več dobro utemeljenih in enako veljavnih resnic. Zadeve iz domene javnega upravljanja so kompleksne, zato različni pogledi nimajo skupnega imenovalca, zato je treba razlike med njimi obravnavati kot nesomerne oz. globoke in nepremostljive. Družbene pojave je tako treba proučiti v zlatem rezu njihove dvojnosti, razpenjajoči se med razlago primarnih pomenov, ki so za sistem konstitutivni, vendar na razdvajajoč način, in razlago sekundarnih pomenov, ki edini podajo celovit pogled na vrednoteni pojav, vendar le v vsebinah, ki za nikogar niso bistvene.

Ključne besede: javno upravljanje, vrednotenje, kompleksnost, nesomernost

Abstract

Recognizing that the society has become complex means that the truth about social issues such as the identification of public interest or policy effectiveness is not a single truth (i.e., the official one in power); rather, a variety of well-founded and equally valid truths exist. Public management is complex; therefore, different views that do not share a common denominator should be regarded as incommensurable. Thus, it is necessary to examine the social phenomena in their duality between the interpretation of the primary meanings constituting the system as a whole, but in a deeply divisive way, and the interpretation of the secondary meanings of the evaluated social phenomenon, but only in the context of those not essential for anyone.

Keywords: public management, valuation, complexity, incommensurability

Sintezno proučevanje družbene kompleksnosti – primer vrednotenja politik

Spoznanje, da je družba postala kompleksna, pomeni, da resnica o družbenih zadevah, kot o tem, kaj je skupno dobro ali kaj naj bodo prednostne naloge javnih politik in kako uspešno jih dosežajo, ni več ena sama, tista na oblasti, ampak o pomembnih stvareh obstaja več dobro utemeljenih in enako veljavnih resnic. Družba je v razumevanju same sebe, v ocenah svojega stanja in perspektiv razpadla na nekompatibilne poglede svojih avtonomnih podsistemov. Zahteve po avtonomiji so proizvod naraščanja medsebojne soodvisnosti, ki jo zahtevajo silnice tržne liberalizacije in tehnoloških sprememb. Vendar pa vse večja soodvisnost ogroža družbeno različnost.

Z novoosvojeno avtonomijo na ravni podsistemov so politične skupnosti v svojem centru razpadle in kot celote ne znajo več razmišljati celostno, tako razkrojene pa ne zmorejo več doseči soglasja o stvareh, pomembnih za celo

skupnost. Na to brezizhodnost obstoječih mehanizmov kolektivnega koordiniranja se odziva novo razumevanje problema, da narava resnice o družbenih dejstvih ni več enovita, ampak je postala kompleksna. Zato je med drugim potrebna tudi drugačna doktrina javnega upravljanja in vrednotenja njegovih učinkov, ki je pogoj za družbeno enovitost in hkrati ohranjanje izhodiščne družbene (okoljske, socialne, gospodarske ...) raznovrstnosti.

Ugotavljanje resnice o družbenih zadevah se vedno odvija globoko v senci naših vnaprejšnjih predstav o njeni naravi. Tem bolj, ker družba ni inertni objekt narave, ampak politični konstrukt. Povezava med izhodiščnimi predstavami o tem, kakšna je narava družbene realnosti, na eni strani in ugotovitvami resničnega stanja stvari na drugi, je pri raziskovanju in posebej pri vrednotenju družbenih pojavov kljub temu pogosto prezrta, ni pa nikoli odsotna. Način razmišljanja o družbenih zadevah je danes poenostavljen, ker je priklenjen na predpostavko, da je narava resnice enostavna, torej da je enovita in objektivno spoznavna po enem in istem znanstvenem postopku ugotavljanja njihovih enosmernih vzročno-posledičnih povezav. Takšna je tudi podlaga razmišljanja, ki jo uporabljata najbolj konzervativni instituciji sodobnih družb, država in trg. A njuno, v družbeno normo povzdignjeno enoumje proizvaja etično pristranske rezultate in zatira razvoj njene različnosti.

Politika – s tem pojmom zajamemo aktivnosti, ki spremljajo pripravo predpisov, proračunov, programov in planov – se, posedujoč relikvije konvencionalne oz. »normalne znanosti« (Ravetz 1999), oklepa prepričanja, da je cilje splošnega napredka in notranjo povezanost skupnosti mogoče uresničiti zgolj po njeni lastni podobi. To seveda pomeni z uporabo klasičnega znanstvenega postopka enostavnega analitičnega zaznavanja problemov, na osnovi katerega so pripravljene dobro pretehtani politični načrti, ki jih je treba v skupno dobro le dosledno uresničiti. Tak, za današnje razmere že docela naiven recept je dokaj dobro deloval, dokler se niso z globalizacijo in tehnologijo tako spremenile razmere. Doslej uveljavljene upravljavske in evalvacijske prakse torej niso nujno nezadostne, ker bi bile same po sebi slabe za namene, ki so jim prvotno bile namenjene.

Doslej že dve desetletji prevladujoča doktrina javnega upravljanja je bila prvotno razvita v zasebnem sektorju za popolnoma drugačne in predvsem enostavnejše izzive, kot jim je izpostavljeno javno upravljanje sploh in prav posebej v prihodnje. Zasebni sektor namreč zasleduje samo en glavni cilj, ki so mu vsi drugi podrejeni. Javni sektor pa ima več enako pomembnih glavnih ciljev, ki so legitimni, vendar tudi v medsebojnem sporu, ker jih ne vrednotimo enotno v istem okviru racionalnosti, ampak je teh okvirov več in so med sabo nepremostljivi. Od tod sledi tudi trditev, da je doseganje primarnih ciljev organizacij v zasebnem sektorju načeloma enostavno, v javnem pa kompleksno.

Posledica obravnave izzivov javnih politik z izhodišč, ki jih narekuje iz zasebnega sektorja uvožena upravljavska doktrina, je njihovo popačenje. Ker vlade s svojim delovanjem obravnavajo popačene javne probleme namesto resničnih, so njihovi ukrepi marsikdaj škodljivi in so sami postali eden glavnih virov težav, saj država porabi vse več vitalne energije družbe za vzdrževanje sebe in svoje ozke, s kompleksno naravo družbene realnosti skregane miselnosti.

Z uvoženo upravljavsko miselnostjo zaslepljena doktrina javnega upravljanja vpliva na kakovost vrednotenja učinkov politik. Ta je namreč integralna sestavina »ciklusa« javnega upravljanja in se tako neizbežno odvija globoko v senci te doktrinarno poenostavljene mentalitete. Zato je tudi vrednotenje politik samo večinoma oslepljeno s poenostavljeno zoženim načinom razmišljanja.

Tako bi bilo treba za začetek družbene dileme in sploh vse zadeve iz domene javnega upravljanja najprej pravilno zastaviti. V našem primeru to pomeni, da jih je treba opredeliti kot *kompleksne*. S »kompleksnostjo« mislimo na nekaj čisto konkretnega. Horizontalna kompleksnost se tiče tega, da imajo družbeni akterji legitimne, vendar na moč različne vizije o tem, kaj je dobro za skupnost kot celoto. Primer je nasprotje med gospodarskimi, socialnimi ali okoljskimi vizijami družbenega napredka. Vertikalna os kompleksnosti pomeni, da je tudi med kolektivno in individualno ravniyo presoje o družbenih zadevah prepad, ki razveljavlja vsak poskus diagnosticiranja kolektivnih pomenov s seštevanjem lastnosti individualnih pomenov in tudi vsak obratni poskus umevati težnje posameznikov s pomočjo dezagregacije makroskopsko pridobljenih opažanj. Nasprotno, osvojiti je treba večnivojsko razumevanje javnih zadev. Pri vrednotenju to pomeni, da bi politike morali vrednotiti tako na mikroravni oz. lokalno kot na makroravni oz. strateško, pridobljene ugotovitve so enako veljavne, vendar med seboj nasprotujoče. Horizontalno in vertikalno izražene razlike so nepremostljive, ker so izražene kot opredelitev njihovih nosilcev do nečesa, kar ima zanje univerzalen pomen. Zato različni pogledi ne morejo imeti skupnega imenovalca, zato jih je treba obravnavati kot *nesomerne* oz. globoke in nepremostljive opozicije.

Nesomernost se nanaša na relacijo, ki se ne tiče le tega, kar je res, ampak ima zveze tudi z ugotavljanjem tega, kar je prav in dobro. V družbenih zadevah se resnica, pravica in dobro prepletajo. Za urejanje družbenih zadev je nedvomno pomembno vedeti, kaj je »res«, da se ubranimo zablod, pomembno je upoštevati tudi, kar je »prav« oz. v skladu s predpisi, saj družba obstaja s pogodbo med njenimi člani, ki uokvirja njeno notranjo stvarnost. Nazadnje je za urejanje družbenih zadev pomembno tudi, kaj je »dobro«, ker je uresničevanje dobrega najvišji smisel življenja. Čeprav prepleteni, so na polju globokih družbenih opozicij izzivi za iskalca resnice, pravice in dobrega neprimerljivo drugačni. Znanstvenik je obsojen na življenje v neodpravljenem pomanjkanju svoje vednosti o objektih

realnosti. Iskalec resnice živi v svetu pomanjkanja, iskalec skupnega dobra pa nasprotno živi v svetu družbene kompleksnosti, ki mu vladajo pravila obilja – obilja prizadevanj za skupno dobro, obilja sočasno veljavnih resnic in pluralnih vrednot. In kar je potem v družbi prepoznano kot resnično, ni nujno tudi prav in dobro. Kot npr. takrat, ko je eksistenčni minimum dohodka (vidik resnice) določen pod mejo revščine (normativni vidik), kar v skupnosti reproducira materialne pogoje za bedno življenje (vidik dobrega). Tako sta v rokah nosilcev javnih politik resnica in pravica včasih naravnani proti temu, kar v družbi prepoznavamo kot pogoje za vzdrževanje skupnega dobra. Skupno dobro je šele ekstrakt tega, kar je res in prav, zato moramo vse tri, ugnedene drugega v drugega, obravnavati v ustreznem zaporedju. Resnica in pravila pri razlagi družbenih zadev podajo le okvir obravnave, ki ga pomensko napolni šele nepristransko ovrednotenje zadev z vseh nesomernih vidikov. Proizvodi znanosti in prava so torej predhodniki kompleksnega vrednotenja družbenih zadev in le njegova nepogrešljiva orodja.

Prehod od poenostavljene prakse javnega upravljanja h kompleksni, zasnovani na družbeni nesmernosti, se ne more zgoditi načrtno, ampak je lahko samo spontan. *Zagotoviti je treba, da bodo kompleksne javne zadeve obravnavane na kompleksen način.* To bo možno takoj, ko bodo v javni areni k besedi pripuščeni vsi legitimni, četudi globoko nasprotujoči pogledi. Šele s sodelovanjem raznorodnih javnosti se družbene dileme v javnem upravljanju zastavijo takšne, kakršne so res, torej kot kompleksne. V tem primeru sodelovanje javnosti, poudarimo, ni več pomembno (le) za podeljevanje legitimnosti odgovornim pri njihovem samostojnem sprejemanju odločitev, ampak je predvsem pogoj, da so lahko javne zadeve sploh pravilno razumljene. Ustrezen odziv odgovornih v javnem upravljanju na kompleksnost javnih dilem je torej najprej zagotoviti *povečanje, ne zmanjšanje kompleksnosti* javnega upravljanja.

Takoj se vprašamo, kako potem praktično obvladati naraščajočo kompleksnost javnega upravljanja. A to je kot zgolj izvedbeno vprašanje drugotnega pomena. Zmogljivosti našega dojetja zapletene realnosti so seveda omejene. Zmogljivosti javnega upravljanja tem bolj, zato je treba kompleksne javne probleme vendarle poenostaviti, da se sploh zmoremo ukvarjati z njimi. Ključno pri tem pa je, *da so kompleksne zadeve poenostavljene na kompleksen način, ne da so obravnavane, kot da bi bile v svojem bistvu enostavne.*

Uporaben primer za ponazoritev pomena te razlike je reševanje agregacijskega problema, ki se nanaša na težavnost sinteze fragmentarne evidence, zbrane v analizi nekega kompleksnega družbenega pojava za potrebe njegovega celovitega ovrednotenja. Prevladujoči pristopi k vrednotenju se sintezi analiziranega gradiva bodisi povsem izognejo in svoje ugotovitve podajo le s pomočjo deskriptivne razlage fragmentarne evidence ali pa se zanašajo na drugo skrajnost, da vso zbrano evidenco vržejo

v en koš in raznorodno gradivo o proučevanem kompleksnem družbenem pojavu prevedejo na skupni imenovallec, izražen bodisi v denarju, koristnosti, sreči ali celo v neimenovanih enotah. Za način sinteze, ki zahteva najprej določiti enotni skupni imenovallec, lahko rečemo, da je enostaven in ne upošteva kompleksne narave družbenih pojavov, ki je ravno v tem, da enotni skupni imenovallec zanje ne obstaja.

Tako se morajo metodologi družbenega raziskovanja vprašati – za vrednotenje politik je to eno ključnih vprašanj –, kako sploh agregirati mnogovrstno raziskano gradivo z namenom, da bi opravili sintezo, na tak način, da bo na višji pomenski ravni množica nepomembnih podrobnosti odmišljena, ohranjene pa vse ključne distinkcije in ločeno izražene vse nesomerne pomenske razlike, ki družbene pojave delajo kompleksne.

Klasična Benthamova (1789) zahteva, naj si politiki prizadevajo za maksimiranje sreče za vse in vsakogar, ni uresničljiva, če je mišljena na enem in istem ter za vse enako veljavnem skupnem imenovalcu sestavin sreče. Ker je uspešnost javnega upravljanja podvržena več enako veljavnim, a načeloma kontradiktornim izhodiščem vrednotenja, je sintezo ocenjenih posamičnih prispevkov političnih ukrepov k blaginji mogoče opraviti le delno in ločeno, samo za vsak vidik vrednotenja posebej. Možno je opraviti le parcialno sintezo prispevkov s pomočjo ločenih in nekompatibilnih skupnih imenovalcev.

To seveda še ne reši agregacijskega problema, ampak ga le pravilno zastavi, ko zagotovi, da bodo s sintezo vrednotne razlike obravnavane ločeno. Sinteza »po kosih« je samo delna in opravljena le do te mere, da se izoblikujejo tri glavne opozicije do družbene zadeve, ki je predmet spoznavanja, odločanja ali konkretno vrednotenja (ravno tri zato, da ostane kompleksnost zadeve ponazorjena kar se da poenostavljeno; rešitev agregacijskega problema za štiri smotre vrednotenja podaja Radej 2011). S parcialno agregacijo dobljene ocene prispevkov politik na tri avtonomne smotre vrednotenja blaginje so zarisane v navzkrižnih relacijah. Povzema jih matrika Leontjeva input-output, ki pokaže, kako posamezne skupine ukrepov, ki spadajo v en smoter vrednotenja, vplivajo na področja zanimanja ali delovanja drugih skupin ukrepov, ki pripadajo drugim smotrom vrednotenja in obratno (podrobno postopek opisujejo Radej in dr. 2011). S takšno mrežno oz. matrično organizacijo ocenjenih prispevkov se na nedagonalnih poljih matrike izluščijo sekundarne (navzkrižne) povezave med učinki ukrepov in šele te omogočijo sintezo raznorodnega proučenega gradiva o vplivu posameznih političnih ukrepov na posamezne kriterije vrednotenja, ki so zaradi svoje raznorodne narave izraženi v raznorodnih imenovalcih in potemtakem nujno omejeno somerni.

Sinteza v tem drugem koraku ni več aditivna, ampak korelativna oz. presečna. Možna je le zato, ker tisto, kar je njen predmet, ni izraženo kategorično enoumno, ampak vsebuje elemente vsaj dveh kategoričnih oprede-

litev. V drugem koraku se torej tisto, *kar o obravnavani javni dilemi lahko povemo sintezno, torej celostno, porodi kot plod vrednotenja zadev, ki za nikogar izmed vpletenih v tri temeljne opozicije vrednotenja niso bistvene*, saj se nanašajo na vprašanja, ki so hibridne narave in tako za vse sodelujoče sekundarnega pomena.

Rezultat parcialne agregacije je ocena vplivov ukrepov vrednotene politike na tri glavne izraze tega, kar se šteje kot dobro za blaginjo vseh in vsakogar. Rezultat drugega koraka pa je drugačen. Z njim se oceni povezanost med izhodiščno diferenciranimi vidiki vrednotenja.

Poenostavljanje kompleksnosti je, kot kaže primer evalvacijske sinteze, razmeroma preprost postopek, le da je opravljen po dvostopenjski metodologiji. Takšen postopek zmore iz kontradiktornih izhodišč proizvesti kohezivne pomene na višji ravni veljavnosti, zato je pomemben za vrednotenje kompleksnih družbenih zadev, utemeljenih na globokih razlikah med vrednotami.

Odkritje ključnosti pomena sekundarnih pomenov za celostno razlago kompleksnih družbenih zadev sicer odločno prehitava ambicije prevladujočih praks vrednotenja politik, a na tem mestu seveda ni izvirno. Že Demsetz (1969, v Schnellbach 2005) trdi, da mora biti takrat, kadar ne moremo opredeliti optimalnega vladnega ravnanja, merilo za ocenjevanje posameznega vladnega ukrepa drug vladni ukrep, njuna skladnost ali sinergija, ne stanje nirvane, ki ga predpostavlja načrt konkretne vladne politike. S stališča celotne družbe v normalnih razmerah noben ukrep politike ne more biti primaren za vse, ampak vsakič le za manjšino – za konkretnega odgovornega nosilca ukrepa in za tiste, na katere neposredno učinkuje. Na ravni družbe kot celote pa velika večina populacije veliko večino učinkov vseh ukrepov politik občuti le v obliki posrednih oz. sekundarnih učinkov. Zato bolj ko družbe postajajo kompleksne, bolj morajo nosilci politik poleg skrbi za uresničevanje svojih primarnih ciljev upoštevati še posledice teh prizadevanj za »druge« in njihove možnosti uresničevanja njihovih primarnih hotenj, ki so nemalokrat nasprotna primarnim hotenjem »prvih«. Ravno razlikovanje med primarnimi in sekundarnimi vsebinami je pogoj za nepopačeno razlago kompleksnega družbenega pojava tako, da se na eni strani ohranja izhodiščna razklanost temeljnih vrednot in na drugi zagotavlja celostni pogled, ki je v tem primeru potem lahko zgrajen le heterogeno.

Pomen sekundarnega učinkovanja za razlago družbenih procesov je že davno docela uvidel Adam Smith (1723–1790). To je izrazil s konceptom skrite roke trga, ki tržne procese ureja za našimi hrbti, ne da bi si kdo za to posebej načrtno prizadeval. Tudi v Hayekovi teoriji spontanega razširjanja reda in pri ekonomskih evolucionistih nasploh (Veblen, Schumpeter, Dopfer ...) so sekundarne interakcije ključne za pojasnjevanje kompleksnih družbenih procesov. Vir reda pri Hayeku je posledica ovrednotenja tihega znanja, ki je za posameznike samo po sebi neuporabno in

dobi smisel šele v interakciji z drugimi. Že mnogo pred njim je škotski filozof David Hume (1711–1776) zapisal, da tisto, kar lahko šteje kot javna korist, ni proizvod racionalnega računa, blaginja skupnosti se tako ne doseže s prebujenjem strasti do ustvarjanja javnih dobrin, ampak posredno, s prebujenjem strasti posameznikov do podjetnosti, umetnosti in ugodja (v Barry 1982). Hayek pravi, da so naše namere in naša dejanja eno, njihov širši učinek pa nekaj čisto drugega. Javna blaginja in skupno dobro ni neposredna materializacija naporov politikov, to prepričanje je le sad njihove »usodne domišljavosti« (Hayek 1992). Blaginja je zgolj koincidenca učinkov, ki so kombinirana in torej od nikogar posebej nadzorovana posledica delovanj in nedelovanj vlade in vseh drugih, ki na to vplivajo. Če bi ljudje počeli zgolj to, kar mislijo, da počno, ne bi potrebovali družbene znanosti, saj bi za poznavanje družbenih procesov zadoščalo že razkritje hotenj posameznikov. Zato so za Hayeka in Popperja nehotene posledice delovanja osnovni predmet zanimanja družbenih znanosti in še več, so pogoj za samo možnost znanstvenega razumevanja družbe in motor družbene evolucije (Vernon 1976). Kar se za neko vednost zdi zunanje, torej drugotnega pomena (namreč vpliv na druge), se ob konkretnější analizi pokaže kot ključna točka, ki se drži bistva samega (Althusser v Levačić 2009).

Zaradi razvidnega prekrivanja dveh razlag pomena sekundarnih procesov ali pomenov, evolutivne in kompleksne, je treba takoj poudariti tudi ključno razliko med njima. Evolutivne razlage so v celoti pojasnjene s sekundarnimi procesi, to pa ne zadošča za razlago družbene kompleksnosti. Slednja zahteva nekaj bistveno več. Da bi se tega spomnili, se moramo vrniti na začetek, k spoznanju, da družbena kompleksnost temelji na nepremostljivih razlikah, ki jih ustvarjajo kategorialno izražene razlike. To klasični evolucionisti z zavračanjem pomena načrtnih prizadevanj osebkov družbene evolucije v zvezi z njihovo kolektivno usodo kar odmislijo. Razlaga je nezadostna, ker družbenih procesov ni mogoče pojasniti brez upoštevanja izrazitih diskontinuitet, nepremostljivih prepadov, ki jih povzročata nesomernost vrednot. Družba ni samostan, spokojen kraj, iz katerega so izgnane vse velike dileme in globoka nasprotja. Prav nasprotno. Po mnenju systemskega teoretika Herberta Simona (1969) družb brez globokih nasprotij, ki so, kakršna so, nedvomno načrtna in zavestna, ne naravno nujna niti spontana, ne bi bilo, vsaj ne na tako visoki ravni kompleksnosti, kot obstajajo danes, če se navznoter ne bi organizirale kot diskontinuitete avtonomnih podsistemov, povezanih zgolj s šibkimi vezmi obrobni presekov.

Kot je pokazal primer dvostopenjskega reševanja agregacijskega problema pri vrednotenju politik, mora razlaga kompleksnega družbenega pojava enako resno upoštevati tako *veliko število majhnih ujemanj (sekundarni vidik) kot majhno število velikih nasprotij (primarni vidik)*, da lahko kompleksni pojav obravnava nepopačeno. Spoznanje, da je treba družbene pojave obravnavati kom-

pleksno, preprosto pomeni, da jih je treba poenostavljati v zlatem rezu njihove dvojnosti, razpenjajoči se *med razlago primarnih pomenov, ki so za sistem konstitutivni, vendar na nesomeren in s tem le na globoko razdvajajoč način, in razlago sekundarnih pomenov, ki edini omogočajo celovit pogled na vrednoteni pojav, vendar le presečno, torej samo v vsebinah, ki za nikogar niso bistvene*. Primarne vsebine so potem kot neke vrste stebri, ki razlago pojava držijo pokonci, a je ne integrirajo, medtem ko so presečne oz. sekundarne vsebine tiste, ki razlago držijo skupaj, vendar le v pomenih, ki za nikogar od sodelujočih niso popolnoma, torej v kategorialnem smislu, zadovoljujoči.

Postavljanje teoretične zahteve neizključevanja drugih oz. ključnega pomena sekundarnih ugotovitev pri spoznavanju družbenih kompleksij ni izolirano, temveč dosledno v navezavi z načelom nesomernosti družbenih zadev. Primarni in sekundarni pomeni so pri razlagi kompleksnih zadev neločljivo povezani. Ravno zato, ker smo se v kolektivnih zadevah v primerjavi z drugimi uzrli kot avtonomije, moramo zdaj o teh zadevah presojeti neizključevalno oz. sredinsko s posredovanjem perspektive »drugega«, če hočemo kot avtonomije še ostati dovolj trdno povezani v širšo skupnost, kot je recimo narod. Razvoj družbene kompleksnosti je preprosto povezan s hkratnim napredkom medsebojne soodvisnosti v vsebinah, ki so sekundarnega pomena, in neodvisnosti v vsebinah, ki se vzpostavijo le v načelnih zadevah kot močno in strogo povezane.

Javne zadeve je treba v razmerah družbene kompleksnosti obravnavati pluralno, kar konkretno pomeni tako s stališča šibkih ujemanj kot strogih nasprotij. Granovetter (1983) analogno gradi svojo teorijo na razliki med močnimi in šibkimi vezmi skupnosti. Zanj so šibke vezi temeljnega pomena za družbeno kohezijo v razmerah, ko je družba razklana v izhodišču. Če bi bile vse povezave v sistemu šibke, kot predvideva Hayekova teorija, bi bil sistem nestabilen, njegova identiteta pa nejasna. Če pa bi bile vse povezave močne, kot so v družini, v klubu, med prijatelji, ali ko je neka skupnost utemeljena s sklicevanjem na isti skupni imenovalec (vero, nacionalnost, znanost, ideologijo), tedaj bi bila družba notranje popolnoma razklana in se nikoli ne bi zmoгла vzpostaviti kot koherenca. Kompleksno razumevanje družbenih pojavov torej ne zahteva opustiti primarne pomene v prid sekundarnim niti nasprotno, ampak zahteva pretehtati, kako povezano razložiti pojave s stališča močnih in šibkih vezi oz. s stališča globokih opozicij in majhnih ujemanj.

Ta dvojnost navaja na nivojsko ureditev razmerja med miselno perspektivo enostavnosti in kompleksnosti. Kompleksen način razmišljanja nikakor ne odpravi enostavnega načina mišljenja, ampak ga samo pooblasti za ukvarjanje z enostavnimi vprašanji. Ta se zastavljajo bodisi na mikroskopski ravni posamičnih zanimanj in empiričnih izkušenj bodisi ločeno na makroskopski ravni sistema kot pomenske celote. Družbeni procesi se odvijajo tako na mikro- kot na makroravni, toda opisi procesov na teh dveh ravneh niso neposredno povezljivi. Mikroskop-

ske zadeve se razložijo mikroskopsko, makroskopske makroskopsko in v obeh primerih je uporabljen enovit, na neki način enostaven način razmišljanja. Oba (eno) nivojska vidika razlage družbenih zadev sta na svojem področju enako veljavna, povezano pa sta lahko razložena šele z neke tretje, vmesne oz. mezoskopske ravni (Dopfer idr., 2004), ki ima lastnosti obeh. Mezoraven je tam, kjer empirično trči s konceptualnim in individualno s kolektivnim. Na mezoravni se »poraja substrat družbene-ga« (Goldspink 2000), tam delujejo institucije, na njej se porajajo politike in nenazadnje z nje sredinsko vrednotimo njihove učinke. O *enonivojsko izraženih, bodisi zasebnih ali kolektivnih zadevah, ni narobe razmišljati enostavno, v ekonomiji npr. keynesiansko ali neoklasično, le medsebojne interakcije med ravnmi se morajo opraviti v sredinskem miselnem okviru večnivojske kompleksnosti*. Ker se javne zadeve odvijajo ravno na sredinski ravni, sta za vodenje politik sredinsko izhodišče in kompleksna logika imperativna, če hočeta spet postati konsistentna in prispevati za širšo družbo ter njeno skupno dobro.

Tisti, ki vrednoti kompleksne družbene pojave, uporablja sredinsko miselnost, ker ta najbolj ustreza naravi izziva. Sredinski pristop, ki ga zamejujeta perspektiva drugega in raznorodnost prizadevanj v zvezi z uveljavljanjem skupnega dobra, tvori konsistenten in logično skladen miselni okvir raziskovanja. Ker je sredinski pristop neizključevalen, se lahko izrazi na višji ravni splošnosti, zato razširja kognitivne sposobnosti družbe, da širše dojema, izmenjuje in pri delovanju bolje uporablja spoznanja o sami sebi. Sredinsko proučevanje se za spoznavanje kompleksne družbene realnosti tako ponuja za analogen namen, kot ga opravlja klasična znanost za objektivno spoznavanje naravnih pojavov.

Družbena razklanost, sredinsko gledano, ni usodna za naše možnosti bolj celostnega razumevanja družbenih pojavov, bolj povezanega javnega upravljanja in za možnost kohezivne družbe. Razklanost ni nikakršna nesreča, ki bi prizadela postmoderno družbo, ampak nasprotno, je dragocen dosežek napredka v razvoju avtonomije sestavnih delov skupnosti, ko se vse več članov zaznava soodgovornih za prihodnost skupnosti. Razklanost je zgolj posledica tega, da na silnice poenotenja, ki jih v veliki meri sproža vsakovrstno povečevanje soodvisnosti, člani skupnosti sicer odgovarjajo na svoje izvirne načine, vendar obenem predano neki viziji skupnega dobra. Če je rešitev za globoka nasprotja in trdovratne probleme v javni sferi sploh kakor koli možna, potem nujno raste iz protislovij med vpletenimi, ki pa so se, izzvani z njimi, voljni učiti drug od drugega in posledično med sabo širiti presečna območja šibkih povezav, ki edina vodijo v sintezno razrešitev. Prvi in nepogrešljiv pogoj za možnost prihodnje pluralno povezane skupnosti, ki bo navzven enotna in bo kljub temu navznoter reproducirala svojo radikalno različnost, je torej nedvomno ohranjanje *globoke družbene razlike in jih gojiti, namesto si – kot danes – prizadevati za njihovo konsenzualno preseganje,*

kompromisno ublažitev ali kar neupoštevanje s pomočjo ignorance ali izključevanja.

Današnji problemi javnega upravljanja so z vseh možnih strani zasidrani v preživetem načinu razmišljanja, ki ne zna konstruktivno zaposliti obilja prizadevanj za skupno dobro. Dejstvo, da je družba neizprosno kompleksna, samo po sebi ne pomeni težave, ampak ravno nasprotno, odpira neslutene možnosti v obravnavi skupnih zadev. Gotovo s tem danes še nismo tako daleč, kot si želimo biti v svojih harmoničnih vizijah, na vsak način pa nepovraten korak naprej od razmer, ko je bil skupni imenovalac pogoj za njen kohezivni obstoj in njeno prosperiteto.

Ko bo enkrat pri obravnavi skupnega dobra uveljavljeno izhodišče kompleksnosti in na njem temelječa sredinska miselnost, bodo partikularni interesi stremeli, da svojo lastno prosperiteto čim bolj povežejo z uspešnostjo javnih projektov za skupno dobro; in nasprotno, doseganje splošnih ciljev javnih politik po stabilnosti in napredku bo postalo odvisno zlasti od uresničitve pretežnega dela registra partikularnih interesov. Tako ne more presenečati, da največ mešanih eko-socialnih, eko-poslovnih, socialno-podjetniških projektov uspeva v okoljih, v katerih najbolj dosledno spoštujejo kategorialne zahteve po svobodni zasebni pobudi, načela čistega in zdravega življenjskega okolja in v katerih so obenem uveljavljeni visoki standardi socialne varnosti. Blaginja je sestavljena iz treh glavnih sestavin, ki morajo biti vse hkrati zadovoljene, da bi lahko govorili o blaginji, vendar pa ta ni celostna, pravična, trajnostna, dokler se tri sestavine blaginje preskrbujejo ločeno. »Skandinavska formula« je priročen primer doseganja na prvi pogled nezdržljivega, ko uravnovešeno varovanje vseh glavnih principialnih razlik šele ustvarja ugodno okolje za razmah mešanih projektov, ki so za družbo kohezivni.

Vzdrževanje pluralne kohezije v multipolarni družbi ne bo odvisno od prizadevanj za doseg družbenega soglasja, niti presečnega ne (Rawlsov »*overlapping consensus*«), ampak od sredinskega oz. »neizključevalnega nestrinjanja«. Čeprav so razlike med vrednotami nepremostljive, na njih temelječa stališča drugo do drugega niso antagonistična, ampak le nesomerna. Zaradi nesomernosti nasprotja vidimo pluralno in agonistično, se pravi zgolj še kot izzivalna, ne pa več izključevalna nasprotja (Foucault v Burchell idr. 1991). Postmoderne vrednote po mnenju francoske filozofinje Chantal Mouffe nikoli ne bodo mogle razrešiti globokih družbenih konfliktov. A to po njenem ne pomeni, da ni mogoče poiskati skupnega okvira za njihovo obravnavo – skupnega na tak način, da bo okvir konstruktivnih, ki jih to zadeva. Za oblikovanje takšnega okvira ni več mogoče prepričevati nasprotnikov v svoj prav, ampak ustvariti demokratično vzdušje, »katerega dosežek ni soglasje, ampak odnos« (Mouffe 1999). Saj, kot pravi drugje, »glavna naloga demokracije ni doseči soglasja, ampak upravljati nesoglasja z medsebojnim upoštevanjem« (Mouffe 2010).

Uvajanje kompleksnosti kot novega načina obravnave družbenih zadev in torej nujno na podlagi nesomernosti vrednot v družbeni areni na stečaj odpira vrata globokim nasprotjem, kar v prihodnje obeta znatno povečanje izražanja družbenih nasprotij. S pomembno razliko: poslej bodo v svoji pluralni sredinskosti globoka nasprotja izražena kultivirano. Mehak pristop k obravnavi družbenih nasprotij bo okrepil socialni kapital sodelujočih in jim razširil miselne horizonte. Razločitev primarnih vsebin od sekundarnih bo kanalizirala destruktivne silnice konflikta in jih pretvarjala v pozitivno energijo presečnega sodelovanja. Ko bomo enkrat v družbeno nasprotja potopljeni na kompleksen način, bo pogled nazaj, v našo sedanost, verjetno razkril strašljivo podobo enoumja in zaslepljenosti, ki se ju zdaj niti ne zavedamo, niti se ju še ne moremo zavedati, dokler si poslušno prizadevamo o svojih družbenih izbirah še naprej misliti na osnovi vsiljenih skupnih imenovalcev, se pravi s tujo glavo.

Viri

1. Barry, N. (1982). *The Tradition of Spontaneous Order*. Arlington, VA: Institute for Humane Studies, *Literature of Liberty* 5 (2): 7–58.
2. Bentham, J. (1907). *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press, (1. izdaja 1789).
3. Burchell, G., C. Gordon in P. Miller (ur). (1991). *The Foucault Effect: Studies in governmentality*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf, 303 str.
4. Dopfer, K., J. Foster in J. Potts. (2004). Micro–meso–macro. New York: Springer, *Journal of Evolutionary Economy* 14 (3): 263–79.
5. Goldspink, C. (2000). Modelling social systems as complex: Towards a social simulation meta-model. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 3 (2).
6. Granovetter, M. (1983) The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory* 1: 201–233.
7. Hayek, F. A. (1992). *Usodna domišljavost: Napake socializma* (The Fatal Conceit: The Errors of Socialism, The University of Chicago Press. 1991). Ljubljana: KRT, št. 69, 173 str.; prevedel Slavko Gaber.
8. Levačić, M. (2009). *Materialna eksistenca ideologije*. Air Beletina.
9. Mouffe, C. (2010). *From antagonistic politics to an agonistic public space*. An interview to Gia Galati and Konstantin Kastrissianakis, Re-Public, Special Issue - Cities in turmoil, September.
10. Mouffe, C. (1999). Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? *Social Research* 66: 745–58.

11. Radej, B. (2011). (2011). *Agregacijski problem kompleksnih družbenih vrednotenj*. Ljubljana, Slovensko društvo evalvatorjev, Delovni zvezki, let. 4, št. 4 (november), 37 str.
12. Radej, B., M. Golobič, M. Macur in S. Dragoš. (2011). *Vrednotenje politik: Obzorja nove miselnosti*. Ljubljana: Vega, 247 str.
13. Ravetz, J. (1999). What is Post-Normal Science? *Futures* 31 (7): 647–54.
14. Schnellenbach, J. (2005). The Dahrendorf hypothesis and its implications for (the theory of) economic policy-making. *Cambridge Journal of Economics*, 29 (6): 997–1009.
15. Simon, H. (1969). *The Sciences of the Artificial*. 3. izdaja. MIT Press.
16. Vernon, R. (1976). The »Great Society« and the »Open Society«: Liberalism in Hayek and Popper. *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de science politique*, 9 (2): 261–76.

Bojan Radej je magister makroekonomije in metodolog družbenega raziskovanja. Je soustanovitelj in predsednik Slovenskega društva evalvatorjev ter avtor metode sredinskega raziskovanja kompleksnih družbenih pojavov. Na to temo pripravlja knjigo, ki naj bi izšla leta 2012.

Bojan Radej is a methodologist in social research from Ljubljana with a master's degree in macroeconomics. He is a cofounder and chairman of Slovenian Evaluation Society. He has authored "Mesoscopic Approach to Social Research of Complex Issues" and is preparing a book on this topic (forthcoming in 2012).